

POPIOŁ (388) *sb m*

popioł, [popieł].

Pierwsze o jasne; -ół (26), -oł (2); -ół : oł Mącz (5:2); w pozostałych formach drugie o jasne (w tym w SienLek 1 r. błędne znakowanie); popieł z tekstu nieoznaczającego é.

sg N popioł (92). ◇ G popiołu (70). ◇ D popiołowi (4). ◇ A popioł (130). ◇ I popiołem (39). ◇ L popiele (39). ◇ V popiele (2). ◇ pl G popioł(o)w (3). ◇ A popioły (8). ◇ I popioły (1).

Sł stp, Cn notuje, Linde także XVI – XVIII w.

1. Szara substancja w postaci proszku będąca pozostałością po spaleniu związków pochodzenia organicznego; *cinis Mymer*¹, *Vulg, Mącz, PolAnt, Calep; lix Mącz, Calep; ciner Mącz (378) : Mymer*¹ 29; Muchy pomagają na bólenie oczu y na powieki/ A gdy ie śpali á popioł z miodem zmieszawży na miełcze obłyfiałe pomazuie/ thedy włofy naraftaią. *FalZioł* IV 29a; Popioł bywa kładzion w miafto hałunu ku farbowaniu fukna. *FalZioł* IV 52b; Z wody y z Popiołu bywa wdziałan ług ktorim głowy myią. *FalZioł* IV 52c; Auicenna powiada: iż popioł wśelki ma mocz wycierać y wyfułzać *FalZioł* IV 52d; Małc na świerz: [...] Wezmi garzłć popiołu/ garzłć foli/ oliwy czterzy łyszki/ ocztu mało czo więczy/ fiarki garzłć/ orzechow włofkich za poł grofza. Ty wśitki rzeczy vpalić *FalZioł* V 108v, I 7b, 152c [2 r.], 156a, II 3a [5 r.], 19a (41); *RejRozpr* F4; I rzekł Pan do Moizelłá y Aaroná: Nábierzcie pełne ręce popiołu z piecá/ á niechay Moizelz przed Fáraónem rzući go ku niebu. *Leop Ex* 9/8, *Ex* 9/10, *Lev* 1/16, 3.*Reg* 13/5, *Dan* 14/13, 2.*Mach* 4/41; *BibRadz Num* 4/13; Micheałz tedy odmieniłwży twarz/ połypał fie popiołem zekrwáwiony *BielKron* 85v, 29v, 33v, 38 [2 r.], 111v; *Mącz* 53d, 196b; Albo nápal okrągłtych ślimakow/ á on popioł z miodem zmieszay/ pomázuyze tym piegi *SienLek* 79, 25v, 47, 76v, 77v, 79 (16); *RejPos* 270v; Dániel potym przywiodł ná to krolá/ ná co y oni popi przyzwolili/ iż kołcioł zámknął łam y zápieczętował połypawży popiołem około ołtarzá onego/ o czym popi nie wiedzieli. *RejZwierc* 202v; Komiz kobyle mleko/ iáko oni zowa/ To tym łobie [*Tatarzyn*] záleje potráwę furową. Azać tám nie połmiłki zać tám nie przyłmáki/ Iáko pies ie s popyołu otrzáłaiąc fláki. *RejZwierc* 243; *BielSpr* 45 [2 r.]; *BudBib Lev* 1/16, *Num* 4/13, 4.*Esdr* 2/9; *Oczko* 4v, 11; Szofłá plágá rzućił garść popiołu Moyzelz przed Pharáónem/ y wczyniły fie wrzody ciężkie ná mieyfcách łkrytych po ludziách y bydle *SkarŻyw* 480; *ZawJeft* 28; Subcineritius – Chlieb w popielie pieczoni. *Calep* [1015]a, 195a, b, 411a, 609b; *GostGosp* 124; *GórnTroas* 13.

popioł czego [= z czego] (25): Popioł gnoiu wieprzowego z ciepłem winem zmieszany/ biegunkę załtanawia *FalZioł* IV 4a; Popioł Łalicze zpaloney zekrwia iey/ na trąd wielki Elephanciją pomaga. *FalZioł* IV 12b; Popioł Zaby w garnczu żywo śpaloney z miodem zmieszawży albo złmołá miękka, na łysey głowie włofy rodzi. *FalZioł* IV 15c, I 8a, III 18d, IV 5c, 10b, 12d (20); Brodá iefli poráłtác niechce [...] popioł korzenia Leliowego z wodą zmieszawży/ onym ługiem brodě pomaczay kilká kroć. *SienLek* 47v; Niektorzy od gliłth dawaią pić w czymkolwiek popioł álbo proch śpalonego rogu Ieleniego *SienLek* 103v, 48, 79, 126v.

popioł z czego [w tym: uczynić, uczyniony z czego (10)] (70): Czynią też popioł s łkorek baniowych/ ktori proch goij rany na członku tajemnym męłkim. *FalZioł* I 40a; Popioł z czelufci wieprowych [!] wzdrawia wrzody łszerzące fie. *FalZioł* IV 3d; Swieży mocz pfi/ krofty kaźde goij/ Takież y popioł z łayna zmieszany/ na toż pomaga. *FalZioł* IV 6d; Popioł z nietoperza, wzrok naprawia y bielmo śpádzá.

FalZioł IV 27c, I 34c, 53c, 108c, 134c, 137b (25); *Mącz* 368d; Też wprochniałe zęby/ fyń popioł/ z palonych ziemnych gliń/ rychleyci wypadną *SienLek* 77v; Sadzel iakiżkolwiek ná męłkim członku rodząynym/ popiołem zbánie łuchey vpaliwšy pošypuy/ bárzo pomocno. *SienLek* 118v; Popioł s kości bydła młodého/ iáko iágnięcych/ koźlęcych/ ćielęcych/ gdy go ná ránę wšeláką fypie/ chocia iedného s tych/ czyście fye pod nim goi. *SienLek* 146v; Kiedy kogo Małpá vkąši/ popiołu z drew z miodem námięszay á przyłóż *SienLek* 153, 38v, 47v, 68, 70, 71 (25); Kędy łády/ tedy łtárą drzewinę/ wišninę/ zbieráiąc palić/ z tych naylepszý popioł *GostGosp* 124. Cf »napalić popiołu«.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy rośliny lub zwierzęcia (11): Popioł kretowy dobryfypać [!] na fiłtuły. Bo wšytkę zagniłość wyczyłcia y goij *FalZioł* IV 14c; Lug. z popiołu dębowego/ iełt barzo dobri na lekarštwa ludziom y bydłu *FalZioł* IV 52d; Wezmi ziele łzańtę/ boże drzewko/ chmiel/ mak/ popioł iefionowy, warz ty rzeczy w wodzie/ á wymy ranę kielko razow tą wodą *FalZioł* V 75, I 34c, 127d, V 74v, 75, 111v; Ku rozganiániu [guzów] ták czyń: weźmi popiołu winného ktory z roždżek palą/ bobków koźich y owczych/ wšytkiego zárownó/ vtłukšy wełpołek miáłko/ rołtwórz mlékiem z romanowého źiela á ná guz przyłóż *SienLek* 128v, 46v, 121v.

W porównaniach (12): *RejPs* 216v; On dáie śnieg iák bawełnę práwie w włáfney białošci/ A mgłę iák popioł rołtrząła tu w ciemney obfitošci [*Vulg Ps* 147/16]. *LubPs* ff3 [*przekład tego samego tekstu: RejPs, KochPs, LatHar*]; Wálze powiełci łą podobne popiołowi/ á ćiałá wálze łą podobne ćiałóm gliniánym. *BibRadz Iob* 13/12; choć wodá źimna [...] kiedy śiárką śmierdzi/ á z niey dym y zapách táki fye kurzy. [...] škłu zlanému/ iákoby z trochą popiołu zmięszánému podobna [...] w meacie šwym z którego wychodzi/ źimną być niemoże *Oczko* 10v; *KochPs* 213; *LatHar* 383. Cf »jako popioł się rozlecieć«, »zetrzeć jak popioł«, »jako w popiele zagrzebiony«.

W charakterystycznych połączeniach: popioł ((s)palonej(-ego, -ych)) gębki morskiej, gnoju, jaskółek, jeża, kopru, korzenia lelijowego, kopyta, łasice, małża, muła, nasienia, niedźwiadkow, purpury, rogu jeleniego, ryby, skory (2), żaby (2); popioł z ((s)palonej(-ego, -ych)) banie suchej, z czelušci, z drew, z drzew (drzewka) (2), z gałęzi, z glist, z głąbow, z głowy (głow) (5), z gnoju, z jastkówek, z jądretek, z jęczmienia, z kopyt(a) (4), z korzenia, z kości (3), z łajna (łajen) (7), z łasice (łasiczki) (2), z mięsa, z myszy (2), z nietoperza, z ogona (ogonow) (3), z oczu, z podeszw, z pokrzyw, z poleju, z rogu (rogow) (3), z sierci, ze skorek (4), ze skorup (2), ze skory (2), z włos(ow) (3), z zębów, z żółci; popioł dębowy, jesionowy (3), kapustny, kocenkowy, piołynowy, winny, zajęczy; popioł ciepły, gorący; popioł jest posypan; otrząsać z popiołu; popioł kurzyć, sypać (2); popiołem miotać, posypać (się) (2), zasypo(wa)ć (3); na popiele udziałać; w popiele piec, (u)pieczony (2).

Przysłowie: *RejRozpr* K2; *RejWiz* 74; (nagł) Ian Ociefki/ Kánclerz Koronny (-) Iż ten pan ná włzem godzyen/ Połpolitey Rzeczy/ Chociay grufzkę w popiele/ ma przedfię ná pieczy. *RejZwierz* 58v; Exactus in suo negotio. Pilen tego co náń włożono/ łpráwny/ Niezábaczi grufzki w popiele/ yako w przypowiešci bywa mowiono. *Mącz* 6a, 444b; *RejZwierc* 111v, 274; [Chocia on częłto włkurzy koniem rowne pole/ Przecię on šwoiey grufzki nie záłpi w popiele. *ZbylPRozm* E3v]. [Ogółem 7 r.]

Zwroty: »w popioł iść (a. pojšć)« = (s)palić się [szyk zmienny] (2): *KochPieš* 40; Y zaż w proch obróconé mury ten połtáwi/ A to co w popioł poźłó/ włkrzeši/ y nápráwi? *GórnTroas* 51.

»napalić (*a.* upalić) popiołu [z czego]; popioł [z czego] palić (*a.* upalić); popioł [z czego] napalony, upalony, użżony« [szyk zmienny] (10;3;3:1:1): Też napal popiołu z iądek które bywaią w iagodach á then popioł zmieszay z ocztem/ gdyby kto miał iaką ranę w zadku/ tym pomazać *FalZioł* I 156a, IV 38a, V 81; Niektorzy popioł s konfkich kopyt palą á z Winem álbo spiwem piją/ [...] w biodrach y włábiznach/ bolu všmierza *SienLek* 106v; Weźmi łáyná cielęcého/ á vpal popioł s niego/ tłucz korzenié lelijowé s nim á s trochą miodu/ tymże ładzele ná goleni okłáday. *SienLek* 121; ZLé krofty léczy popioł z łásiczki vpalony/ á krwią łásiczą rozmącony *SienLek* 129v, 121, 123v, 124, 130v, 132 (15).

»w popioł obrocić (*a.* obracać) (się), obrocony« = (s)palić (się), (z)niszczyć, zniszczyć; *in cinerem redigere PolAnt, Vulg; in cinerem abire a. vertere Mącz; cinefacere Calep* [szyk zmienny] (15:2): *GlabGad* H3v; *MurzHist* M; *BibRadz* 2.Petr 2/6; [panowie wrocławscy] przed nim [Henrykiem Probussem] klękáli prośząc/ ácz nic innego áby iedno z Lefthkiem czarnym iákokolwiek przyaciéłko náłożył. Ale twárdy kámień ferce iego było/ nie chciał/ wolał iż fie iego kłiętstwo w popioł obrociło *BielKron* 364v, 396v; *Mącz* 104b, 486a; pámiętay człowiecze żeś popioł y w popioł fie obrocić małz *RejZwierc* 48; *MycPrz* I [D], II B3; *KochPs* 110; takim cię Inflanty W tym czásie oglądály/ y Moskiewskie kąty: Gdzieś Derptowi w nos kurzył/ Kierepec wywrócił/ Liczbę nieprzeliczną wsi w popioł obrócił *KochJez* A3v, B2v; Doświádczył Sokoł Gryffá/ iákiéy iest dziéłności/ Bo ielcze do tych czáfów oplakuie kości Swégo rycérstwa/ które mężnie porázoné/ A ná koniec y w popioł ktemu obroconé. *PudłFr* 43; *Calep* 195b; *WujNT* 2.Petr 2/6; *SarnStat* 863.

»jako popioł się rozlecić« (1): Niech fie nie chlubi nikt bogáctwem/ bo tho wśzytko plewy/ kto tego niepomiernie vżywa/ [...] tedy fie to prętko iáko dym álbo popioł przed dom wyśypány rozleci kiedy gi wicher rośpłóży. *RejZwierc* 145.

»spalić (*a.* palić, *a.* napalić) na popioł; napalić (*a.* upalić) popiołu; spalony na, w popioł« [szyk zmienny] (11;9;1:1): Wodka ku vmywaniu brody po goleniu/ albo po Lazni. Wezmi podroźniku/ a łpal gi na popioł/ potym z tego popiołu vczyń kałkus czoby nie był barzo filny *FalZioł* II 19a, I 156a, II 3a, V 76, 109, 116v; Cremata in cinerem purgamenta, W popioł łą łpalone. *Mącz* 68a; vpal s koźiey łkory popiołu/ á z oleiem go lniány zmiészay/ przywińże ná otręt bótowy. *SienLek* 124, 47v, 57v, 82, 105, 122v (14); Popioł kiedy leśnymi drwy palą/ máią go ofobliwie zbierác/ y chowác go rządnie/ [...] chmieliny y mákowinę też palić ná popioły/ bo łą potrzebne. *GostGosp* 124.

»popiołem stanąć« = *splonąć* (1): Pała Dárdanów páłac/ y popiołem łtanie/ Wnet/ wnet co żrzéc Gréckiemu ogniovi nie sítanie. *GórnTroas* 9.

»zetrzec jak popioł« (1): Ziy, ziy cny Krolu, długo tu łczęśliwie. Wízechmocny Boze, iego nieprzyázne, Zetryz iák popioł, y ich siły mozne. *KlonKr* F4.

Wyrażenia: »(jako) w popiele zagrzebiony; jako popiołem natrzęsiony, przypadły« = *zapomniany* (4;1:1): písmo Ianá świętego tych zákrytych táiemnic Páńskich/ ácz przez wiele łet lath práwie iáko popiołem nátrzęłione leżało/ á wízakoż pobudził Pan ludzi poboźne *RejAp* AA3v, 2v; *RejPos* 300v; oto małz ich groby/ ich herby/ łławne dzielności ich/ á rośtropne łprawy ich/ które nigdy áni zniśzczyć/ áni vmrzeć nie mogą. A tyś łwych łpraw ktoreć miály wieczną pámiéc vczyńić w popiele zagrzebionych odbieżał *RejZwierc* 161; Bo to iáwnie zeznáć muśimy/ iż przynioł Pan do nas iálne

vpominanie swoie y nawiedzenie swoie/ tho iest Ewanyelią swoię świętą/ kthora była v nas z dawną prawie iako popiołem przypadła. *RejZwierc* 258v, 194.

»popioł rzezewny [= rozżarzony]« (1): A gdzieby mrówki zawadzały/ tak ie rospędzisz: Náfyp tłuczonéy siárki miedzy nie [...] álbo popiołu rzezewnégo/ miedzy nie náfyp. *SienLek* 159v.

Szeregi: »popioł a błoto« (1): wždy przedfię iest w nas taka flepotá/ iż nie tylko do ftá lat/ ále onego wiecznego żywotá swego/ y onych takich rołkołzy/ przeciwko ktorým popioł á błoto fą rołkołzy fwiátá tego/ odstępujemy á odbiegamy dla tego krociuchnego á bárzo omylnego żywotá nędznego náfzego. *RejPos* 315v.

»ogień, (a) popioł« (2): S tey náuki Alchimyey iednák wiele rzemioł inłzych powftáło fwiátu potrzebnych/ iako iest szkło/ ktore z ognia niezágázonego á s popiołu íprawuia. *BielKron* 26v; *KlonWor* 82.

»perzyny albo popioł« (1): [ogień] drwa twarde á mocne obracza w węgle trwałe y długo ciepło dawaiące/ ale słomę albo plewy hnet w perzyny obracza albo w popioł. *GlabGad* H3v.

»proch, (a, albo, i) popioł« = *pulvis et terra PolAnt* [szyk 4:2] (6): *FalZioł* I 8a, 137c; *MurzHist* M; Spráwi to Pan/ iż miáfto dżdża ípádnie proch y popioł ná twoię ziemię *BibRadz Deut* 28/24; Iáko ich wiele znam ktorzy fie tym [alchymią] paráią/ to náprzyczynią Teftow/ prochow/ popiołu/ Sándáraki/ purpuryfy/ Auripigmentum/ Hydrágirium/ tho fą włzytko fárby iáko máści. *BielKron* 26; *SienLek* 103v.

»ziemia albo popioł« (2): *GrzegRóżn* E; to co wodniftégo fye nádowáło [w drzewie włożonym na ogień]/ píłzcząc wypływa: áz ziemiá/ álbo popioł/ krés ołtátniéy íkázy/ rozdział ónych żywiól ná oko nam poda *Oczko* 5v.

W przén (1) : Pásie popioł/ ferce zwiedzione náchyla go (áby) nie zbáwił dułze swey *BudBib Is* 44/20.

Przen (20) :

W przeciwstawieniu: bibl. Is 61/3: »ochędostwo ... popioł (a. przyproszenie popiołu)« (2): *RejPos* 293; á iżbym wywołał rok vbłágania Páńłkiego/ y dzień zemłzczenia Bogá náfzego/ á poćiefzyłbym tych ktorzy z záłóści wzdycháią: á iżbym dał tym ktorzy w Syonie płáczą ochędostwo miáfto popiołu. *CzechRozm* 119.

Zwoty: »w popiele [u kogo] leżeć« = *być w pogardzie u kogo* (1): Wierę kiedy fie tá [białogłowa]/ tak írodze obchodzi s tymi/ ktorzy fą iey chęci dobrze godni/ pewnie ci ktorzy nie fą godni/ w popiele v niey leżeć mułzą *GórnDworz* Dd3; [*SenekaGórn* 213 (*Linde*)].

»przez popioł się odmładzać; z popiołu się rodzić« (1;1): Phoenix, Yediny ptak w Arábiey tak wielki yáko orzeł á czerwone pierze ná sobie máyący/ ktori (yáko powiedáya/ gdy fześć y fto lat ma/ íam fie zápala á z tego fie zaś popiołu rodzi. *Mącz* 298c; *KlonWor* 82.

Szereg: »ogień, popioł« (1): Iák fię Phoenix przez ogień/ przez popioł odmładza: Ták fię człowiek przez ziemię/ przez prochno odradza *KlonWor* 82.

a) *Rzecz mało warta, znikoma* (9) : Y potłóczycie a podepcećie bezbożne/ kthorzy będą popiołem pod íthopą nog wáfłych/ w dzień ktory ia vczynię/ mowi Pan załthępow. *Leop Mal* 4/3; *RejZwierc* 48.

W połączeniu szeregowym (1): Pamiętajże tedy nędzny człowiecze coś iest/ á iáko cie pímo zowie/ zefchlą trawą/ ździebłkiem co im wicher kręci/ popiołem/ prochem/ błotem/ gliną/ á nákoniec drzewem s korzenia wykręconym/ ktorego żadny znák nie zołtanie. *RejPos* 163.

Szeregi: »popioł, błoto« (1): Wfzechmogący Boże prošim záto/ ráczyłz się znác k śwemu ftworzeniu/ Wfzákem ia nic iedno popioł, błoto/ odpuścże nam náłze zgrzešenje *ArtKanc* S11v. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»perzyna i popioł« (1): Przyrownanem błothu/ á zdałem się podobien perzynie y popiołowi [et *assimilatus sum favillae et cineri*]. *Leop Iob* 30/19.

»proch a (i) popioł« = *pulvis et cinis PolAnt* (4): Abráhám tedy odpowiedział mówiąc/ Teraz oto śmiem bępiecznie mówić z Pánem moim/ chociażem proch á popioł. *BibRadz Gen* 18/27 [przekład tego samego tekstu (3)]; *RejPos* 228; *GrzegŚm* 1; Przyimi od podnożká nog twoich/ odpoddánego [!] y nalizłzego kmieciá twego/ od prochu ftop twoich/ ten pokłon. Iákoś przyiął od Abráhámá/ który się prochem y popiołem twoim názwał. *SkarKaz* 160b. [Ponadto w połączeniu szeregowym 1 r.]

»ziemia i popioł« (2): y mówił sam do siebie: fluchác trzebá Bogá twego Abráhámie [...] on ci dał fyná tego: on go niech obroci iáko chce: może on tobie innego dáć/ ábo tego włkrześć: á iáko ia ziemiá y popioł iego/ fprzećiwiác się woley iego Bołkiew mam? *SkarŻyw* 286; *GrabowSet* S2v.

b) Przyziemność (3) :

W przeciwstawieniu: »popioł ... niebo« (3): Ale wierz mi ci fludzy/ żeć się śmieię s ciebye/ Mówiąc/ tu rzecz w popyele/ choć myłł lata w niebie. *RejZwierz* 124; *RejZwierz* 232; (*nagł*) O Stáfiu. (–) TEn wleciał w niebo z myślą/ tufząc/ iż ma wielé/ A nie baczy/ iż zádku odbieżał [!] w popiele. *PudłFr* 24.

c) Poniżenie (1) :

W przeciwstawieniu: »krolestwo ... popioł« (1): Przyiáchála Helená ná mieyfcá święte/ [...] przyftąpiła do gory Golgoty y mówiła: oto mieyfce bitwy: á gdzież iest zwycięftwo? Iam w kroleftwie/ á krzyłz Pánłki w popiele: iam w páłacách/ á zwycięftwo Chryftułowe w śmieciách. *SkarŻyw* 398.

d) Ruina, zniszczenie (3) : Wy Duchowni á pánowie Co macie w vorkach y wglowie Strzeżcie zamkow á kołciołow By z nich nie było popiołow Bo w nich złotá ftrzebrá wiele Nacz wążá nieprzyiáciele *RejRozpr* F4.

popioł czego (2): GórnTroas 9; [*Turczyn pragnie*] áby w té miáłtá/ w té wsi/ w té miáłteczká Sáráceny náładzał: áby w popiele Króleftwá tego/ y we krwi twoiéy królował *OrzJan* 101.

a. Jako symbol pokuty i żałoby (32) : *RejZwierz* 47v; Nieprzyiáciél pátrząc cięszy dufzę swoię/ A fzydząc przysięga przez ołobę moię: A ia/ miáłto chlebá/ fzczyrym żyw popiołem/ Y lzy żywé piję/ siedząc zá śwym łtołem. *KochPs* 151; Tráfiło się telz to gábánie Eufrázyey: oná pokuty łobie przyczyniła: kámienie w łółzko kładąc/ y włóšienice popiołem polypuiąc/ y więcey polzcząc *SkarŻyw* 225.

W połączeniach szeregowych (2): Y ś. Báfilius Grecki Doktor/ pokutę Niniwitow/ w poście/ w popiele/ y włóšienicy czynioną/ Metánoią zowie. *WujNT* 11; *WysKaz* 29.

W porównaniach (5): *RejPs* 148v; Bom práwie iáko popiołu vżywał chlebá fwego *LubPs* X3v; *BibRadz Ps* 102/10; *LatHar* 167 [2 r.].

Zwroty: »popioł (*a. chleb pokropiony popiołem, a. popioł z chlebem*) jadać« [szyk zmienny] (3): w piątki chleb pokropiony popiołem iadał/ á wodę pijał *OrzRozm M4; LatHar 167 marg [2 r.]*.

bibl. »w popiele leżeć« [szyk zmienny] (3): Ktemu po wšytkich kráinách y ná wšelkim mieyfcu gdzie rokazanie y dekret KrolewŃki przyŃzedł/ była wielka žáłoŃc miedzy żydy/ poŃt płác y nárzekánie/ á wiele ich oblekŃy Ńię w wory leżeli w popiele [*et cinis sternebatur multis*]. *BibRadz Esth 4/3; BudBib Esth 4/3; SkarKaz 120b*.

»w popiele pokutować« (3): *BiałKaz B3*; Bo gdyby Ńię były w Tyrze y w Sydonie te cudá sŃtály ktore Ńie sŃtály miedzy wámi/ dawnoby byli w włoŃiennicy y w popiele pokutowáli [*olim in cilicio et cinere poenitentiam egissent*]. *WujNT Matth 11/21, s. 47*.

»popiołem się (*a. głowę, a. włosy*) posypać« [szyk zmienny] (4): głowę Ńwá poŃypáá popiołem/ á padŃy ná ziemię przez Ńiedm' dni rzewno płakaá *HistJóz C; KrowObr 92*; Izali to iest táki poŃt nędzny człowieczé/ ábyŃ ty przez dzień dręczył ciáło Ńwoie/ ábo zwiázal głowę Ńwoię/ ábo popiołem poŃypał włosy twoie? *RejPos 71; Mordochay [...]* rozdarł Ńzaty Ńwe/ y oblokł Ńię w wor poŃypáwŃy Ńię popiołem [*et inductus est sacco, et cinere*]/ y wyŃzedł w poŃrzod miáŃtá z wielkim á gorzkim wołánie. *BudBib Esth 4/1*.

»siedzieć w popiele« = *in cinere sedere Vulg* (3): tedy powŃtał z Ńtolice Ńwoiey/ y złożył z Ńiebie odźienie Ńwoie/ á oblokł Ńię w wor y Ńiedział w popiele [*et sedit super cinerem*]. *BibRadz Ion 3/7*; Ńiedźimy li w popiele z przeŃtráchu náŃzégó/ płácąc przed Pánem Bogiem zá bluźniérŃtwá Ńwé/ poŃpołu y z Królem Ńwym? *OrzQuin Z4v; WujNT Luc 10/13*.

»wziąć, włożyć, nasuć popiołu na głowę; brać popioł na się« = *ferre cinerem super caput PolAnt* [szyk zmienny] (1:1:1;1): MárdocheuŃz vbrał Ńie w žálobę popiołu náŃuł ná głowę/ płakał we drzwiach głóŃem [*Vulg Esth 4/1*]. *BielKron 115, 71v; BudBib 2.Reg 13/19*; Blerźcie popioły ná Ńię ciáá poniżone/ Sypćie ziemię ná głowy/ ná pámiátki one/ ZeŃćie z ziemi Ńtworzone/ w proch Ńię obroććie *GrabowSet D4*.

Szeregi: »popioł i proch« (1): Niniwczycy y bydłu y dziećiom poŃćić trzy dni kazáli/ áby Ńię [...] do žáłoŃci y Ńmutku przywodźili. y przetoż y wory ná Ńię kładli/ y w popiele y w prochu leżeli *SkarKaz 120b*.

»włosien(n)ica i popioł« = *cilicium et cinis Vulg* [szyk 5:1] (6): *BiałKaz B3*; á myŃmy go z łóŃká zięli y ná ziemi ná włoŃiennicy y popiele położyli: Y ták miedzy owcámi Ńwemi wkoło obtoczony/ w Bogu záŃnął w wielką Ńrzode [!]. *SkarŻyw 336, 336 marg*; Biáá tobie Korozáimie/ biáá tobie Bethláido: ábowiem gdyby w Tyrze y Sydonie tákie cudá czynione były iákie Ńię w tobie dźiały; dawnoby Ńiedząc w włoŃiennicy y w popiele [*in cilicio et cinere sedentes*] pokutowáli. *WujNT Luc 10/13, Matth 11/21, s. 47. [Ponadto w połączeniach szeregowych 2 r.]*

b. *Jako element obrzędów religijnych (44)* : *FalZioł IV 52c*; tedyć nic po krwi páná Iezu KryŃtá Syná Bożego/ poniewáŃz popioł otzyŃćia od nietzyŃtoŃci grzechow? *KrowObr 92*; Powiedz mi iefli byli kiedy ták ŃproŃni pogani/ áby popioł mieli tzyŃić lekárŃtwem zbáwiennym? błogóŃláwieŃtwem duŃnym [...]? *KrowObr 92v, 91v, 92v [2 r.]*, 100v, 101, Tt3; NálaŃł NeemiaŃz then ogieŃ/ ktory był IeremiaŃz záchował w wale Iozalát czáŃu zborzenia Ieruzálem/ popioł y ine ŃwiátoŃci/ ktoremi potym poŃŃugi czynili koŃcielne. *BielKron 97, 185; GrzegRóżn Ev; W Agendach y we MíŃzáłách [...]* twierdzą.

[...] żeby y popioł był zbawiennym lekarstwem: *salutare remedium*: A iżby ci wżycy/ ktorzyby się im połyali [...] wzięliby zaraz zdrowie cielesne/ y opiekę dusze. *CzechEp* 84, 84; kościół poświęcając popiołem ná krzyż od kąta do kąta potrząwży Biskup kurwaturą/ po onym popiele piśze Greckie obiecádło. *NiemObr* 22.

popioł czego [= z czego] (14): [*kościół żydowski*] ácz myał rzeczy á obrzędy nyektore ku oczyścyanu y poływycyanu ludzi śluzące/ yáko krew bykow y kozłow/ y popyoł cyelice: Ale ty rzeczy ku oczyścyanu cyála tylko ludzycy poływycáli *KromRozm III* D7; *BibRadz Hebr* 9/13; Nie koźlá krwią/ áni popiołem iáłowice żoltey odkupienifmy *BielKron* 36, 36 [2 r.], 36v, 37, 37v, 38v (8); ług z popiołu iey [*jałowicy*] wczyniony grzechy gładził tych ktorzy nim pokropieni bywáli. *CzechRozm* 171v, 210v, 211; *WujNT Hebr* 9/13.

W połączeniach szeregowych (8): A więc to iest Ewanieliey Świętey vtzyć? ludziom proftym Popioły/ Bágná/ Zioła Owfy/ Złoto/ Mirrhę/ Kádzidło/ miásto Pána Iezu Kryftá vkrzyżowánego/ tzárowáne rozdawác *KrowObr* 96v; ty rzetzy kámienie/ wapno/ drwá/ oley/ popioł/ grzechu niemiály y nie dla nich Syn Boży ftąpił y vmárl/ y dla thego tych rzetzy niekrzcili/ áni święcili. *KrowObr* 101v, 80v, 97, 241, 242; Wfzákże zás zaras wżytko to plugáwią łami opáczną śwá náuką: [...] gdy łoli/ wodzie/ swiecy/ popiołowi/ chrzanowi/ kwieciu/ ogniowi/ iáycam/ łtoninie/ y infzym niezliczoným chwałtam y bálámuctwam śwym/ y grzechom odpufzczenie/ y ciála y dusze zbawienie przyczytaią *CzechRozm* 223; *CzechEp* 84; [Swiecze popieł palmy Sol wodą ovocz novy kv przežeganiv nagotovacz *StatNorb* 42].

W charakterystycznych połączeniach: *popioł czynić lekarstwem zbawiennym, posiać, wysypywać, zmiatać; popioły sypać; popiołowi zbawienie przyczytawác; popioł biały; popioł cielice, jałowice (jałowicy)* (12).

Zwroty: »popioł(y) czarowác, poświęcíc, zaklinać, żegnać; popioł uczarowany, zakłety« [*w tym: żegnać i poświęcíc* (1)] (1:1:1:1;1:1): Zeřli Boże Anioła twoiego/ z niebá ktorzyby żegnał y poświęcił ty popioły/ áby były lekarstwem zbawiennym/ wżytkim imienia twego wzywájącym *KrowObr* 92; A ták thy zákłety Popiele/ w imię Święthey Troycey/ nas od grzechow nietzyřtości otzyřć. *KrowObr* 92, 92 [2 r.]; *CzechEp* 362.

»popiołem posypowác, poświęcąc« [*szyk zmienny*] (1:1): Zátymże wam bywa otworzono/ y wfzedwży do kořcioła/ popiołem ná krzyřz kořciół połypuiecie/ Wodę drugą y Sol znouw tzáruiecie. *KrowObr* 100v; *NiemObr* 22.

c. Prochy zmarłych (19): zápalili on řtos drev řmolny/ y ták wżytko ciála zgorzáło/ popioł potym y kořtki wypáłone zebrawży w trunie pochowáli/ á to było dokonánie y pogrzeb řławnego Xiążęcia Kieyřtutá. *StryjKron* 467, 411; Rózgá odcięta od pniá/ iefli w řziemi řtánie/ Zá krótki czás ták wielka/ iáko máć powřtanie/ [...] Ale y ów z wielkiego ognia popioł zmárl/ Dáie řie znác/ iż go więc płácą ludzie gárły. *GórnTroas* 40, 55.

popioł z kogo (2): Cálchás mówi/ nářz wyiazd tym křztałtem przyřpieie/ Kiedy z Hektorá popioł po morzu rozřieie. Tym chce vbłágác wody *GórnTroas* 45, 18.

popioł czyj [*w tym: G sb i pron* (2), *pron poss* (2), *ai (poss)* (5)] (9): *BibRadz* I 12a marg; Vrna imaginis mortui, Gárniec álbo zban w którym popioł vmárych [!] řpalonych chowano. *Mącz* 508d;

Achillefów gdzie popiół pogrzebiono/ Tám pánnę zâbić trzebá *GórnTroas* 29, 38, 46, 47, 63; iuż ten okrutnik nátrżáláć lie bédzie z ołtárzów wżiętych/ y z nas pogrzebionych: á té łupy/ té korzyści [...] którélmy my we zdrowiu turkom odiełi [...]/ wykorzeni y wyrzuci z kościámi y z popiołem náłzym. *OrzJan* 99; *WujNT* 365.

Wyrażenie: »kości popiół« [*w tym: czyich (1)*] (2): Y opátrzył to dawno łyn pieknéy [!] Látony/ Ze moich kości popiół nie bédzie wzgárdzony. *KochMuza* 25; *WujNT* 60.

Szeregi: »kości i (a) popiół« [*szyk 2:1*] (3): Y wrzucono oboie [*św. Antoninę i Aleksandra*] w on doł/ y ogień bárzo wielki/ [...] gdy tám gorzeli/ y Duchá Pánu Bogu oddáli/ zámiotáć on doł ziemiá y kámieniámi [*Festus*] kazał/ áby/ powiáda/ niewiátki Chrześciáńskie/ kości ich y popiołu/ nie zbieráć [!]. *SkarŻyw* 445; A więc popiół moiégo ma bydź wtopiony Mężá! á kości płynáć w cudze łtrony! *GórnTroas* 46; *OrzJan* 99.

»popiół i proch« (1): á gdyż [*Ligurgus*] na łmierć leżał vmieraiáć rofkazał aby po łmierci iégo, kołci iégo łpaliwszy popiół y proch do morza wrzucili, aby ich Lacedemonłci nie pobrali *BielŻyw* 28.

2. *Potaż, substancja otrzymywana z popiołu drzewnego, stosowana m.in. do wyrobu szkła oraz w farbiarstwie (6)* : Thego czáfu Lubczánie porázili/ rozbili y pobrali okręthy Holánderłkie v Gdańłká nád Helem/ kthorzy łobie przełpiecznie łtali ná morzu czekaiáć wiátru/ nábráwłszy towarów Polłkich/ to iéft miedzi/ wáńczołu/ popiołu/ łnu/ y inych kupi. *BielKron* 408; Wieźcie z borów do Wiłły burtnicę/ i ławy. Pálcie łáfy na popiół/ rąbcie na wáńłzoły *KochSat* A4, A2; *GostGosp* 167; *GostGospSieb* +4; Wywiedz łię iáko wáńcos w tárgu pádnie/ Popiół y klepki/ włżák łię dowiedz łnádnie *KlonFlis* E2v; [á ołłzobno niemaijá ani mogá, tak chrzełczianie ijko ij Zidowie krom' miełczan dębu ij popiołu kupowacz ku przekázie ich Czechowej. *MetrKor* 1582 129/118v, 129/115v].

3. *Osad wytrącający się przy topieniu metalu, np. ołowiu, srebra (4)* : BŁaywas iéftł zimny y łnchy [!] w wthorym łtopniu/ czyniá gi z ołowu/ á iéft popiół ołowiany/ Ma mocz wyczyłciaiáczá, wyłufzáiáczá wilkołci/ yteż ocieraiáczá. *FalZioł* III 36c, V 35, 100v.

popiół z czego (1): Laureotis – Popiół ze łtrzebra na łczianachzawisłi. *Calep* 587a.

Synonim: 1., 2. *proch.*